

Отримано: 30 травня 2025 р.

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: omelanchuk.svitlana2015@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6532-4834>

Researcher ID: KIH-4382-2024

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-139-141](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-139-141)Омелянчук С. О. На перетині сюжетних доріг: Кременець і Рівне в романі «Кулак» Уласа Самчука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 139–141.

УДК: 82-31: 94

Омелянчук Світлана Олегівна,
аспірантка відділу української літератури XX століття та сучасного літературного процесу,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

НА ПЕРЕТИНІ СЮЖЕТНИХ ДОРІГ: КРЕМЕНЕЦЬ І РІВНЕ В РОМАНІ «КУЛАК» УЛАСА САМЧУКА

Стаття присвячена аналізу міських просторів, до яких наразі зростає зацікавленість у сучасній українській гуманітаристиці, зокрема. Умови теперішніх викликів, пов'язаних із війною та досвідом екзистенційної загрози підсилюють увагу до дослідження власних міст, місць і персональної ідентичності в них. У цьому контексті творчість Уласа Самчука пропонує широкий матеріал для вивчення *genius loci* в літературному творі. Особливої уваги заслуговують волинські місця, котрі займають чільне місце в житті й творчості письменника. Мета статті – на матеріалі першого роману Уласа Самчука «Кулак» проаналізувати репрезентації образів міст Кременця й Рівного. У науковій розвідці використано методологію геопоетики; розроблена Кеннетом Уайтом і розвинена у працях європейських та українських дослідників, вона дозволяє виявити глибші зв'язки між простором і сюжетом твору. У дослідженні зіставлено текстові фрагменти «Кулака» з документальною прозою автора «На білому коні. На коні вороному» й романом «Юність Василя Шеремети», визначено ключове значення Кременця як головного міського простору в романі. Проаналізовано особливості зображення Кременця, як провінційного, втім багатокультурного й динамічного міста, риси якого автор передає із властивим йому реалізмом. Натомість Рівне постає як місто на перетині доріг, репрезентація якого значною мірою пов'язана з подієвим розвитком та темпом сюжету роману. Місто не характеризується розгорнутими топографічними описами, проте його епізодична присутність пов'язана з ключовими поворотами в житті головного героя – Лева Бойчука.

Ключові слова: Улас Самчук, геопоетика, *genius loci*, ландшафт, міський простір, Кременець, Рівне.

Svitlana Omelanchuk,

Postgraduate student of Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Department of Ukrainian Literature of the XX century and Contemporary Literary process

AT THE INTERSECTION OF PLOT PATHS: KREMENETS AND RIVNE IN THE ULAS SAMCHUK'S NOVEL "KULAK"

The article is devoted to the analysis of urban spaces, which are currently of growing interest in contemporary Ukrainian human sciences, in particular. The conditions of current challenges related to war and the experience of existential threat increase attention to study of one's own cities, places and personal identity in them. In this context, creativity of Ulas Samchuk offers extensive material for the study of *genius loci* in a literary work. Volyn places, which hold a prominent place in the life and literary creativity of the author, deserve special attention. The purpose of the article is to analyze the representations of the images of the cities of Kremenets and Rivne using the material of Ulas Samchuk's first novel «Kulak». The scientific investigation used the methodology of geopoetics; created by Kenneth White and developed in the works of European and Ukrainian researchers, it allows us to reveal deeper connections between space and the plot of the literary work. The article compares text fragments of «Kulak» with the author's documentary prose «On a White Horse. On the Black Horse» and the novel «The Youth of Vasyl Sheremeta», the key importance of Kremenets as the main urban space in the novel is determined. The features of the image of Kremenets as a provincial, yet multicultural and dynamic city, the features of which the author conveys with his inherent realism, are analyzed. Instead, Rivne appears as a city at the crossroads, the representation of which is largely connected with the development of events and the pace of the novel's plot. The city is not characterized by detailed topographical descriptions, but its episodic presence is associated with key turning points in the life of the main character – Lev Boychuk.

Keywords: Ulas Samchuk, geopoetics, *genius loci*, landscape, urban space, Kremenets, Rivne.

Наразі в українській гуманітаристиці спостерігаємо посилену увагу до вивчення міст і місць як в літературі, так і в кіно, музиці, живописі тощо. Фокус на локальному, а не глобальному просторі можна пояснити викликами реальності, в якій тривання життя крокує пліч-о-пліч зі щоденною загрозою життю, і тому, коли як не зараз досліджувати свої міста, місця й себе в них. *Genius loci* художнього світу Уласа Самчука пропонує широкі обрії для вивчення географічних просторів у літературі. Як зазначає Роман Гром'як: «Самчук у центр своєї світобудови постійно ставив батьківщину (Дермань – Тилявку – Волинь) і Батьківщину-Україну в колі слов'янських народів. Відповідно система його персонажів розросталася в міру того, як сам автор віддалявся від отчого порогу, рідного села, волинського краю, українських теренів; знову повертався до них та й, зрештою, повторно і назавжди залишав їх як фізичні величини, несучи їх образ у душі» (Гром'як, 2000; 8). Творчість Уласа Самчука у світлі різних підходів неодноразово вивчали Ірина Руснак, Світлана Бородіца, Олександр Подвишенний, Наталія Плетенчук, Роман Гром'як, Людмила Скорина, Наталія Лисенко та інші. У масштабі національної літературної мапи такі міста, як Кременець і Рівне ставали об'єктами досліджень вкрай рідко. Тому вважаю доцільним проаналізувати репрезентацію образів цих міст у знаковому творі Уласа Самчука, його першому романі «Кулак», корпус літературознавчої рецепції якого ще недостатньо напрацьований.

У літературознавстві, в контексті розвідок про окремі міста й простори, прийнято використовувати вже досить усталене поєднання – означення, що називає певне місто, регіон + іменник «текст», – локативний текст. Себто, «київський текст», «харківський текст», «львівський текст», «волинський текст» тощо. Це, насправді, зручний підхід до творення термінології,

що значно розширює поле для дослідження, адже за суттю своєю дає змогу окреслити всі особливості авторської поетики в репрезентації тих чи тих локусів художнього твору. Тому таке часте послугування цього поєднання закономірне, але, на мою думку, коли йдеться про дослідження зображення міських, але, скажімо, менш поширених ландшафтів у літературі, то такий підхід до аналізу використовувати не варто, адже покликаний локалізувати, він, глобалізує. Натомість засадничою в цій розвідці стала міждисциплінарна методологія геопоетики й геопоетичної інтерпретації, крізь оптику якої можна досліджувати різні взаємозв'язки між літературою та географічним простором. Термін «геопоетика» вкоринив у гуманітаристиці Кеннет Уайт, концепція якого певною мірою ґрунтується на геофілософії та номадизмі Жилья Дельоза. На думку Уайта, геопоетика не стає на бік ані багатонаціонального глобалізму, ані локалізму, орієнтованого на ідеологію ідентичності, вузький націоналізм, провінційне самовдоволення (White, 2011). Дослідник також застерігає не сплутувати геопоетику з геополітикою, оскільки вважає першу глибшою та радикальнішою (White, 2011). Втім, слушно тут буде думка представниці польських геопоетичних студій Ельжбети Рибіцької, яка вважає, що геопоетика стала «мандрівним поняттям, яке, переміщаючись Європою та далі (Франція, Шотландія, Україна, Польща, Італія, Іспанія, Бразилія), змінює значення під час своєї подорожі та, можна сказати, шоразу набуває локального відтінку» (Rybicka, 2014: 51). Так, в українському літературознавстві, під час геопоетичної інтерпретації важко не враховувати або ж повністю ігнорувати геополітичні реалії, адже часто суспільно-політичний, історичний контексти є необхідними для аналізу тих чи тих міських просторів та їхньої ролі в розвитку сюжету твору.

Роман «Кулак» Уласа Самчука, власне, і є зразком того твору, хронотоп якого зрозуміти без історичного контексту вкрай складно. Роман розпочинається розділом із промовистою назвою «На кордоні»: головний герой Лев Бойчук разом із товаришами намірений перетнути кордон, аби з території України, підконтрольній Польській Республіці потрапити на «землю обітовану» (Самчук, 1937: 15) – ту частину України, що була в складі Радянського Союзу. Головний герой вбачає у соціалістичній країні можливості для реалізації, адже там нібито «...усі вільні, всі рівні, всі повноправні горожани міцного, єдиного союзу» (Самчук, 1937: 15). Втім, шлях до омріяної землі переривається: схоплені польськими жандармами на кордоні, герої опиняються у в'язниці. Розлогі описи простору в'язниці та історії її в'язнів Улас Самчук робить визначальними у першому розділі свого роману. Дослідниця Світлана Бородіца, вивчаючи хронотоп роману «Кулак», зауважує: «Кожний з визначених у романі моделей простору відповідає своє відчуття часу, притаманні тільки їй часові координати, і цей аспект сюжету виступає як структурний момент» (Бородіца, 2000: 16).

Місто ж автор вводить у хронотоп твору вже після звільнення Лева: із в'язниці головний герой потрапляє у вир провінції, з якої розпочинається новий сюжетний виток і, власне, нове життя Лева. Варто додати, що Улас Самчук, випробовує свого героя і наприкінці першої частини роману розгортає невеликий епізод із поверненням Лева до села: «За годину місто далеко за плечима. Спереди поля. Ех, поля! Рідні мої розлогі поля! Ступаю по вас ваш ентузіаст, ваш дикий син. Привітайте!» (Самчук, 1937: 128). Простір села постає тут новим початком, Лев повертається в батьківський дім, щоб вкотре покинути його: «Ні. Лев кидає своє село. Кидає на віки. Його тягне місто. Він бачить там свою будучину. Йти на місто. В похід на місто. Перемогти його й підпорядкувати своїй волі. Він син села й землі. Син неволі і ганьби. Вперед до могутності, до слави!» (Самчук, 1937: 128). Перший розділ другої частини роману має назву «Місто і Марія».

Назву цього міста, на відміну від інших (Києва, Львова, Рівного), автор не називає, втім за всіма характеристиками в ньому можна впізнати Кременець, або ж Крем'янець, в якому навчався, а опісля неодноразово перебував Улас Самчук. Деякі спогади про Кременець він залишив у своїй документальній прозі «На білому коні. На коні вороному», як-от: «І той самий Крем'янець — коліска мого юнацтва, захований в долині, як якийсь скарб, з його маленьким залізничним дворикам, з якого я не раз кудись виїжджав і останній раз виїхав одного сьомого березня. [...] А далі вже Крем'янець, вузька вулиця, яка звалась Широкою, низенькі будиночки, все постаріле, все мале, все сіре. Куди далі? Просто! На Костельну вулицю, де було моє останнє мешкання» (Самчук, 2023: 198). Вулиця з назвою «Широка» неодноразово з'являється й у автобіографічному романі Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети», події якого розгортаються саме в Кременці. На таке ж найменування вулиці натрапляємо і в романі «Кулак»: «Йде поки що далі вулицями, вуличками. Невеличкі будиночки, майданчики. Все своє, знайоме. Он там той знаний пекелок, де продають старі величезні оселіди, шмаровидло, дешеве мило, поганий хіт та чоботи. Далі ринок і будинок Маріїного батька. Зайшов до «Грузина», з'їв канапку з ковбасою й подався на Широку. Тут більше людей. [...] Він чомусь не вдоволений Широкою. Краще зійде на бік та почне розшуки за Павловським. Дивно, що до цього часу він не дав нічого про себе знати. Але все-таки не наважився лишити Широку, а ходив тут далі. Він не думав, але бажав зустріти Марію» (Самчук, 1937: 117), «Повертає на Широку, розмахав ноги й подався» (Самчук, 1937: 127). На те, що сюжет роману «Кулак» розвивається саме в Кременці вказують й інші особливості зображення простору: вапнякові породи, руїни замку, що височіють на горі, з якої видно місто («Перед містом навмисне звернув з великого шляху й подався бічною вулицею попід горою з руїнами замку. Звідси місто лежить перед очима, мов чудесний поліп витягнений з дна великого моря, що розлилося навкруги. [...] Під самою горою дорого крутим завертом оминає провалля й сани дядьків біжать у затоки аж до палів над прірвою. В ній зв'язано порядний шмат морога, оголено кам'яну рінь, плити пісководного вапняку, по якому розтрушено білі снігові шапки» (Самчук, 1937: 130).

Властивий Самчукові реалізм дозволяє зануритися в життя провінційного міста початку 1930-х рр, розташованого на заході України. Кременець у романі «Кулак» зображено динамічним, мультикультурним містом (йдеться про згадку будинка з «шостикутнею зорею», низку закладів, котрими володіють євреї, а також про дзвіниці й костели) із розвиненою торгівлею (як тільки Лев потрапляє до міста, воно ярмаркує, а також збирає до себе підводи зі збіжжям) та інфраструктурою (готелем, фабрикою, шинком, банком, млином, залізницею). Автор порівнює місто то з «кублом павука», що «п'ятьма шляхами до обр'ю прип'яте» (Самчук, 1937: 129), то з чудесним поліпом, «витягнутим з дна великого моря, що розлилося навкруги» (Самчук, 1937: 130). Це місто постає важливим сюжетним перетином, оскільки воно зіграло ролі простору, де головний герой починає новий етап свого життя й де згодом із ним відбувається низка визначальних для твору подій: віднайдення товариша по в'язниці Павловського, возз'єднання з коханою Марією, робота й перші серйозні можливості.

Особливої уваги варта репрезентація іншого міста, теж знакового для Уласа Самчука, – Рівного, котре він в «Кулаці» позбавляє різноманітних описів, але неодноразово вбудовує в текст згадку про нього таким чином, що додає динамічності

сюжетові. Лев Бойчук їде до Рівного на робочу зустріч, втім там перетинається із в'язничним товаришем – Йордановим: епізодична роль міста тут вкрай важлива для розвитку подальших подій. Після цієї зустрічі лет життя головного героя набуває швидкості: «Тобі везе, мов байстрюкові. Тут ось і купець тебе згадав. Пошта Рівне. Поки не везло, то не везло, тепер просто криголом!» (Самчук, 1937: 166). Із Рівного Лев Бойчук отримує лист, що разюче змінює його життя, після цього мапа перебування головного героя значно розширюється, він мандрує містами Європи. Символічно, що Улас Самчук поступово масштабує міста рівночасно зі зростанням Лева Бойчука: його особистісні досягнення відповідають просторам, в яких він перебуває.

Рівне – місто на перетині доріг, і в «Кулаку» автор зображує його важливим транспортним вузлом: «Останню ніч він ночував у Рівному, а сьогодні до самого вечора мав бути в лісі. Завтра рано мав знов від'їхати до Рівного, щоб швидким ранішнім потягом від'їхати до Львова» (Самчук, 1937: 218), «Після від'їзду Гільди одразу від'їхав і Лев. Спочатку до Рівного, а після до Львова» (Самчук, 1937: 226). Рівне повсякчас згадується поряд із образом дороги, що підсилює функцію міста безпосередньо бути на перетині: доріг транспортних та доріг сюжетних. Серед іншого, Улас Самчук додає й просторових деталей Рівному. Йдеться про фрагмент перебування Лева в місцевому ресторані-каварні, в якому автор описує публіку (артистів місцевого театру, панів, які голосно реготали), «сальонову оркестру» (Самчук, 1937: 146), розкидані столами реклами, що «прибув якийсь цирк, чи щось таке» (Самчук, 1937: 146).

Передкульмінаційний момент сюжету роману теж відбувається в Рівному: головні герої приїжджають до міста, щоб вкотре його покинути уже іншими. Останній ранок у місті автор описує так: «Осінній ранок зводився поволі, але люди, бюро й усе, що виповняло довкілля, швидко рухалось, говорило, метушилось» (Самчук, 1937: 262).

Тож, міські простори в романі «Кулак» Улас Самчук зображує такими, що мають непересічне значення у сюжетних ви-
тках. Проаналізувавши низку авторських деталей, порівнявши фрагменти тексту спогадів документальної прози автора «На білому коні. На коні вороному» та роману «Юність Василя Шеремети», визначено, що і межею в структурі роману, й одним із головних його хронотопів є Кременець початку 1930-х років. Письменник зобразив його багатокультурним, з властивим йому реалізмом він передав також географічні особливості міста. Поетика образу Рівного нерозривно пов'язана з дорогами, а також із важливими епізодичними подіями, що зрештою кардинально змінювали рух сюжету.

Література:

1. Бородица С. Особливості часо-простору в структурі роману «Кулак» У. Самчука. Наукові записки. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. VI. С. 16–21.
2. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука. Наукові записки. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. VI. С. 6–16.
3. Самчук У. Кулак. Чернівці, 1937. 280 с.
4. Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. 838 с.
5. Rybicka E. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Znak, 2014. 289 p.
6. White K. An Outline of Geopoetics. The International Institute of Geopoetics. 2011. URL: <https://www.institut-geopoetique.org/en/articles-en/37-an-outline-of-geopoetics> (дата звернення: 17.05.2025).

References:

1. Boroditsa, S. (2000). Osoblyvosti chaso-prostoru v strukturi romanu «Kulak» U. Samchuka [Features of time and space in the structure of the novel «Kulak» by U. Samchuk]. *Naukovi zapysky [Scholarly Notes]*. Ternopil: TDPU. VI. 16–21. [in Ukrainian].
2. Hrom'yak, R. (2000). Pro svoyeridnist' khudozhn'oho svitu Ulasa Samchuka [On the originality of the artistic world of Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky [Scholarly Notes]*. Ternopil: TDPU, VI. 6–16. [in Ukrainian].
3. Samchuk, U. (1937). Kulak [Kulak]. Chernivtsi, 280 p. [in Ukrainian].
4. Samchuk, U. (2007). Na bilomu koni. Na koni voronomu [«On a White Horse», «On a Black Horse»]. Kharkiv: Folio, 838 p. [in Ukrainian].
5. Rybicka, E. (2014). *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich [Geopoetics: Space and Place in Contemporary Literary Theories and Practices]*. Kraków: Znak, 289 p. [in Polish].
- White, K. (2011). An Outline of Geopoetics. The International Institute of Geopoetics. URL: <https://www.institut-geopoetique.org/en/articles-en/37-an-outline-of-geopoetics> (accessed: 17.05.2025).